

Невипадкові покарання як шлях до свободи й багатообразності в оповіданні
Володимира Винниченка "У графському маєтку"/ Тетяна Павлінчук //
Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Випуск 11. – К.: Інститут
літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2006. – С. 217-221

Невипадкові покарання як шлях до свободи й богообраності в оповіданні В. Винниченка "У графському маєтку"

Твори В. Винниченка позбавлені випадкових розв'язок. Будь-які події, що супроводжують героїв, попри свою неймовірність, насправді є черговим ходом у системі вчинків, які обумовлюють життя персонажів. Свідоме й позасвідоме прагнення щастя, ризиковані експерименти, продумані монологи оцінного характеру, душевні переживання підштовхують героя до певного рішення, стають елементами, що контролюють його діяльність. Сам письменник засвідчив у щоденнику від 6.04. 1942р.: “Життя – це є роман, зроблений з надзвичайною мистецькістю. Читається він іноді повільно, іноді швидко, часом – з нудьгою, часом з гарячим захопленням. Кожний новий день є нова сторінка цієї величезної книги. Жити варто, може, хоч би для того самого, щоб знати, що буде далі, які події, які інтриги, які несподіванки, чи то тяжкі, чи радісні наавтував геніальний автор. А коли сам береш участь як одна з дієвих осіб цього твору, то тим паче хочеться знати, яку роллю маєш зіграти далі. І тільки цілком безсилі, винищені, отупілі й бездарні персонажі гублять найменший інтерес до життя і випадають із нього”[10;83].

Уже ця характеристика передбачає не тільки можливість втручання у примхи “геніального автора”, а й наявність сильного і слабого втручання, причому рішучість і енергійність першого розгортають одну з улюблених Винниченкових тем – “чесність з собою”, окреслюють ореол богообраності певного типу характерів, а постійні вагання другого створюють образ

безхребетної, безхарактерної особи, яка не може претендувати на досягнення усіх сподівань і прагнень, а отже, не буде щасливою.

"Стан щастя інтерпретується Винниченком саме як відчуття гармонійної співвіднесеності особистості з усім оточуючим світом"[5; 87], його герой перебуває в постійних пошуках цього взаємозв'язку, причому питання справедливості постають дуже гостро, актуальною є гармонія на всіх рівнях життя. Питання вчинку й відповідальності за нього розігрується як повчальна історія, у якій закономірним є покарання. Головний герой, спробувавши себе в ролі жертви, перетворюється не на відстороненого спостерігача, а на обранця, який має право на роль вищого судді, може виносити присуд, стає "геніальним автором" не тільки власної долі, а й має відношення до чужої. І хоча один із принципів конкордистської моралі, яка передбачає давно очікувану гармонію, проголошує: "В усіх галузях життя твого звільняйся від гіпнози релігії і будь просто часткою природи" [7;158], природність і ствердження власної волі, схожої до волі Бога, створюють конфлікт, ставлячи героя на шлях вибору. Природність, притаманна образам Винниченка, поєднує в собі життєдайні і смертоносні елементи, а шлях сторгнення Бога стає шляхом до власної богообраності.

В оповіданні "У графському маєтку" ролі дійових осіб традиційно згруповані у два табори, що символізують силу і слабкість, волю, владу і безпорадність, красу і нікчемність. Стежачи за ходом подій, помічаємо обмін ролями, який зумовлений обов'язковим встановленням справедливості.

Юхим Молочайченко, молодий студент, стоїть перед вибором: залишитись у графському маєтку учителем сина графа, коханцем Ніни, графської дочки, а отже, її лакеєм з обмеженою свободою чи повернутися до вбогої хатини, в якій залишилася хвора мати. Перспективи життя у графському маєтку – обурливі полювання на селян, до яких через певний час долучився б і Юхим, означають зраду. Разом з тим тимчасове щастя, викликане взаєминами з Ніною, змінюється на розчарування через вимушену потребу підкорюватися їй. Повернення додому ставить юнака на бік людей, які потребують допомоги, і

підтверджує засудження жорстоких дій графів. Прийняття власного рішення, протест проти людини, яку ще недавно хотів, "як свою, як його власну, йому одному належну ікону" носити "в душі скрізь"[3; 236], наділяє Юхима владними рисами, знищує вплив Ніни на нього й возносить його до рівня володаря, Бога. Але до усвідомлення своєї сили Юхим проходить кілька етапів.

Сенс життя як порятунок від страху смерті. Межа між життям і смертю часто оприявнюється у творах В. Винниченка і порушує не тільки проблему фізичного існування, а й питання етики. Зі смертю пов'язане полювання на селян, що є ствердженням власної сили за рахунок позбавлення життя іншого. Юхим, обмежений і підкорений коханням до Ніни та її нібито прихильним ставленням, позбавлений права власного голосу.

Панський будинок пов'язаний з тілесними насолодами, з матеріальним достатком, але символізує духовну спустошеність. Невипадково дорога до нього пролягає недалеко від цвинтаря. Романтичний характер Юхима спонукає до роздумів про сенс життя, його швидкоплинність: "Хто може знати: а може справді життя отих померлих, отих, що лягли під похилі хрестики, перейшло у цю сріблясту травицю, таку ніжну, сумовиту. А потім перейде в дерево, в кузочку, в вівцю, инше яке живе творіння, робитиме так тисячі переходів і знов колись-колись перетвориться в людину, заговорить, заспіває, заплаче. Хто може з певністю сказати, що є життя, що смерть?"[3; 201-202].

Людина, що має відношення до прекрасного і разом з тим спустошеного графського маєтку (Ніна), насмілилася втрутитися у повний життя світ: "Якась лілея з червоним стеблом і червоним вінчиком згори. Правда волосся чорне й очі чорні, – це теж одразу кидалося в око"[3; 204]. Контрастність зображення акцентує увагу на символіці кольорів: святість і пристрасть білого й червоного тьмяніють поряд із чорним, що свідчить про темний бік душі Ніни. Її присутність у лісі, де Юхим осмислює єдність життя і смерті, є втручанням персоніфікованого цвинтаря у життя.

Ніна не боїться демонструвати свою сутність. На думку В. Агеєвої, жінка у творах Винниченка "вітальніша, ближча до життєносних первнів, а відтак

незрідка й “чесніша з собою”, тобто не боїться керуватися підсвідомими потягами й почуттями, зважати на інстинкт, а не на раціоналістичні заборони”[1; 70]. Якщо “постійна згадка про звірячу натуру у п'єсі “Чорна Пантера і Білий Медвідь” (імена, манера поведінки та ін.) героїв – бажання підкреслити домінанту природного, темного, підсвідомого у людській натурі”[2; 122], то Ніна поєднує і природні риси (“на смуглявих щоках їй лежать жовті одблиски, роблячи лице ніжнішим, тоншим, пройнятим захованою, кошачою жагою”[3; 215] і смертоносну силу-вищість, якою користується у зневажливому ставленні до оточення, вона втілює страх підкорення, причому підкорення її бажанням і знуцання над Юхимом в його уявленні буде рівноцінним знуцання над селянами. Тому за правилами гри Юхим повинен стати і на свій захист, і на захист селян.

У Винниченковій традиції стало закономірним “протиставлення світу досконалого (природа) і світу дисгармонійного в своїй жорстокості, фарисействі, меркантильності (суспільство)”[9; 167]. Втручання графів у гармонійний ліс є вторгненням смерті. Але смерть набуває у творі й характеру каральної сили: “впольовані” селяни помирають за те, що не принижують себе перед графом проханням про звільнення; у певний момент “впольований” Ніною Юхим, який ризикує, втративши волю, теж піти на графське полювання, відмовляється бути безмовним і бездіяльним: ”А як на нього, то він би упав от-тут на порозі графських парадних воріт, обняв би прокляту землю руками і розрушив би, розім’яв би її на порох!”[3; 265]. Хвора мати хлопця чекає смерті, бо відчуває за собою вину – колись вона була коханкою графа. Отже, страх смерті і страх підкорення врівноважуються, а панський маєток тепер пов'язаний не тільки з насолодою, але й з провинною за наближення до цих насолод.

Визнання провини й повернення до батьківського дому. Рідний дім Юхима різко контрастує з графським маєтком. Не схожа на Ніну і його мати: ”...мати його що-дня п’яна танцює серед містечкового базару, а дітвора шарпає її за спідницю, пхає в калюжі, люди дивляться на неї з посмішкою огиди й

острашу”[3; 206]. Про матір нагадували й дурманні пахощі, що доносилися від Ніни: ”І чогось Юхимові згадалось, як того останнього вечора розхристались матері груди і було видно жовте, старе, немите тіло, од якого кисло й негарно пахло потом[3; 238].

Любов матері до графа і помста, викликана ненавистю, поєдналися в ній. Ненависть до графів, зокрема до Ніни, охоплює і Юхима. Але мати визнає свою провину: "Нехай би поставив їх у парі перед Овідієм. Та що ж, той і на тім світі перед графом змовчав би. А то ще й у пекло б за нього пішов... Ще й просив би Бога, щоб їй та графові найкраще місце в раю одвели, *за їхню ласку до нього, за те, що життя йому одібрали*(курсив Т.П.)[3;275]. Ця скарга передбачає покарання за скоєні гріхи. Мати втратила власну свободу, підкорившись коханцеві, й інтуїтивно відчуває, що це позбавило її влади можливості приймати рішення й керувати власною долею: "Один з найбільших парадоксів буття полягає у постійному, невситимому прагненні людини до с в о б о д и (розрядка Л. Мороз) – при тому, що мало хто знає, що то є – с в о б о д а, тобто в чому сенс цього поняття[8;150]. Самотня хвора мати несе покарання за втрату свободи, її покута відбувається неодмінно в рідному домі, але разом з тим вона вимагає, справедливої кари і для графа, тому першою вдирається у графський маєток, коли селяни організують напад на нього. Її уявлення про справедливість/ несправедливість вчинку й відповідальності за нього збігаються з уявленнями Юхима. Із людини, яка принесла біль близькій людині (зневажила чоловіка; Син відчуває сором за матір, переймаючи на себе її вину), жінка перетворюється на людину *скривджену*. Син, що обігріває матір у холодній хаті ("почав обережно долонями розтирати холодні вогкуваті ступні з покаліченими, брудними пальцями"[3; 273]), засвідчує своїм вчинком вибір совісті, виступає проти морального закріплення й несправедливості, зрештою, він не повторить долі матері – хоч і став коханцем Ніни, але тепер розуміє, що це втрата свободи.

Можливість реалізувати себе не тільки як митця, а й громадянина із поверненням до рідного дому пов'язує і Андрій Халепа, головний герой роману

"Хочу!": „...я люблю мій народ, мій забитий, занедбаний народ, мою Україну, ніжну, сумну, скорботно-співучу. Воістину, як блудний син, приходжу я в батьківський дім, але не в той дім, що блищить огнями, що пишається розкошами, питіями та яствами, а в хатину убогу. І від того ще пекучіше мій сором, ще болючіша любов, ще невпинніше моє бажання покрити свій гріх невірний і віддати життя своє тому, хто дав його мені”[6;184].

Любов до покривджених. Приниження матері викликає у Юхима протест проти несправедливості. Прикметно, що любов до графської дочки теж супроводжувалася приниженням: Ніна не приховувала свого захоплення, розповідаючи Юхимові про паризьких коханців: "Вона дуже любила, як Юхим починав болісно посміхатись. Тоді очі їй ставали м'яко-хижими, жадними, а оповідання ставали все одвертішими, смілішими, з такими подробицями, що Юхим падав головою в подушку і кусав її зубами"[3;245]. Хлопець потрапляє в залежність від Ніни, причому це підкорення видається йому добровільним і реалізується у мріях: "Вона б посадила його недалеко від себе й щось говорила б, а він слухав би й молився їй"[3; 235]; "Стати б перед нею на коліна і припасти з побожністю, з гарячою тугою до неї. І прохати, і молити, щоб ця дівчина не переставала сміятися з нього, мучити його і посміхатись так *болюче-хвилююче* (курсив Т. П.)[3; 219].

Влада Ніни над Юхимом схожа на її владу над селянами: "Собаки були вивчені Микитюком і знали своє діло: вони гнали мужика просто на графа. А тут уже граф і Микитюк зустрічали його нагаями. Коли мужик тільки тікав і просився, він мав самі нагаї; коли ж лаявся, протестував, в нього стріляли сіллю і шротом"[3; 221]. Такої ж втечі-підкорення чекала від Юхима і Ніна. Його соромливість і підкорення спокусливим обіймам нагадували їй розправу над селянами: " І коли вона говорила про мужиків, очі їй блищали так само, як тоді в альтанці, і нижня червона губа немов припухала, а горішня загострювалась, витягалась наперед"[3;220].

Логічним ланцюгом розмислів над сенсом людського життя є прагнення свободи, тому взаємини Ніни і Юхима стають тим більш суперечливими, що

більша різниця у силі життєдайного начала. Бути причетним до життя – означає творити його, а отже, претендувати на вищість. На таку роль претендує і Ніна, і Юхим, але сфери їхнього впливу різні: "Вона сама тої ночі розказувала Юхимові з своїм смішком, як хльоскала нагаєм двох мужиків, що чогось засіли в їхньому лісі. Це їй так само хвилювало, як і болісна посмішка Юхима"[3;246]. Ніна, що є втіленням краси і сили, має владу не тільки над мужиками, але й над Юхимом, хоча щастя взаємин із нею змінюється на відчай від розуміння несправедливої втрати свободи. Протистояння поглядів перетворюється на протистояння світів: мужицького (українського) – колись Юхим постраждав за те, що носив українську сорочку – і панського, що проектується на інтимні взаємини коханців. Ніна чекає від Юхима такого ж підкорення, як і від селян, ставлячи під сумнів життєдайну силу "диявольською природою"[4;21]. Протистояння Ніни і Юхима стає боротьбою за владу, за підтвердження богообраності. Слабкий перед Ніною, Юхим стає на бік селян, виявляючи цим силу і право карати.

Могутня безбожність. Мить, коли Юхим з'ясовує, чи існує Бог, загадуючи, щоб на підтвердження розмови з ним зав'язався вузлик на шнурку, на перший погляд, дискредитує існування вищої сили, яка карає. Сторгнення Бога підіймає до його висот Юхима, наділяє новими правами й можливостями, схожими до тих, які має Андрій Халепа (роман "Хочу!"): "Коли поскидав усіх богів, сам став богом – але Бог у будь-якому випадку мусить померти"[6; 107]. Хвилина останнього розчарування у силі Бога остаточно мусила зруйнувати думки про власну мізерність, про підкорення будь-кому: "Все було так незрозуміло, так поплутано, а він – такий нікчемний, нікому непотрібний, поганенький, загиджений, запльований. На нього тільки б наступить ногою і розтерти"[3; 266]; "Рука тремтіла, в ухах гуло, вся душа завмерла: може ж у цю хвилину тут, у цій старенькій, порохняній повітці був Бог, тут, біля нього, маленького, нікчемного, загидженого"[3; 269]. Самоприниження свідчить про потребу захисту, адже мовчання Юхима у відповідь на образи – це те саме мовчання селянина, покарання якого – нагайка. Гіпертрофована потреба

встановлення справедливості спонукає до ототожнення з побитими, забутими селянами: "А ті лежали собі там у загоні закривавленою, заюшеною, загідженою купою і круг їх люто бігали й гавкали панські собаки"[3; 265]. Відмова повертатися до графів демонструє зверхність і зневагу.

Пожежа, яка охоплює графський маєток, наближає покарання Бога і підтверджує її невідповідність: "А на подвір'ї Юхима було видно, як увечері за млинами заходить *червоне розгніване сонце* (курсив Т.П.)[3; 276]; "І довго після того, як графи втікали, як стояв у містечку "карательний отряд", куріли стіни будинку й *смерділо* (курсив Т. П.) по містечку паленим[3;276].

Покарання, яке падає на графів, закономірне. Воно символізує перемогу над смертю і визнання власної свободи, перемогу справедливості, покарання за образу. Пожежа, витлумачена як голос Бога, якого очікував, плачучи, у своїй повітці Юхим, з одного боку, обмежує його втручання у хід подій (не Юхим, а Бог здійснює покарання), з іншого сам факт наявності кари є відповіддю юнакові на звернення до вищого судді, підтвердження справедливості обурення за вчинки графів.

Персонажі творів В. Винниченка на шляху пошуків власного щастя приймають рішення, які відповідають не загальноприйнятим нормам, а правилам власного життя, не визнають обмеження свободи, приниження, несправедливості. Набуття особистістю свободи і звільнення від влади Бога є водночас бунтом, кроком, що знімає провину за слабкість, а отже, здійснює зміну статусу і ролей, наближає героя до всесильності і права виносити присуд. Новоявлений Бог зберігає за собою право на можливість покарання як інструмент обмеження волі, тому відповідальний за його використання.

Список використаних джерел:

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія. – К.: Факт, 2003.– 320с.
2. Бондаренко А. Художнє мовомислення п'єси Володимира Винниченка "Чорна Пантера і Білий Ведмідь": “дар інстинкту й інстинкт дару //Винниченкознавчі зошити. – Вип. 1. – Ніжин, 2003. – С. 119-126.
3. Винниченко В. Твори. Т. 7. – К.: „Рух”, 1927.
4. Гундорова Т. Модернізм як еротика "нового"/ В. Винниченко і С. Пшибишевський// Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 17-25.
5. Гусак Н. Щастя в етичній концепції „конкордизму” Володимира Винниченка/Дис. канд. філос. наук. – К.,1999.– 164с.
6. Дзеркало: Драматична поема Лесі Українки "Оргія" і роман Володимира Винниченка "Хочу!" /Упорядник Володимир Панченко. – К.: Факт, 2002. – 320с.
7. Лащик Є. Винниченкова філософія щастя// Сучасність. – 1995. – №7-8. – С. 153-164.
8. Мороз Л. "Сто рівноцінних правд": Парадокси драматургії В. Винниченка. – К., 1994. – 208 с.
9. Панченко В. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900-1920 рр. у європейському літературному контексті.– Кіровоград, 1998. – 272с.
10. Щоденники Володимира Винниченка (1938-1945) //Слово і час. – 2000. – № 10. – С.76- 89.